

Eliška Poláčková: *Verbum caro factum est*

Performativita bohemikální literatury 14. století pohledem divadelní vědy

Ediční řada „Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích“, sv. 19. Praha, Filosofia 2019. 473 s.

„*Verbum caro factum est*“ (evangelium podle Jana 1, 14), jak zní titul knihy, může upoutat pozornost zájemce o teologickou literaturu. Ani on nebude zklamán, bude-li knihu Elišky Poláčkové číst, vlastně studovat – není to čtení právě snadné –, stejně jako nebude zklamán filosof, historik ani filolog, a nakonec nemusí být tito různorodí čtenáři ani medievisty. Autorka dobře ví, že se princip *repraesentatio*, zpřítomnění, „nachází v samých základech středověké křesťanské kultury, jejímž centrem je ona radostná zvěst, *Verbum caro factum est*, oznamující ztělesnění slova, a to slova ne jen tak ledasjakého, ale Slova, jež je počátkem a zdrojem veškerého bytí“ (s. 47).¹

V této knize je však řeč o poněkud jiné inkarnaci: slovo, ať vyslovené nebo napsané, se vtělilo do lidské činnosti, vizualizovalo se jako jednání, bylo je možno spatřit, sledovat je a podílet se na něm. Zformovalo se, utvořilo, ve smyslu latinského „*performare*“, a tak se také celý proces jmenuje – performance (původ odborného termínu je ovšem druhotný, z angličtiny). Jak je tomu s výrazem i pojmem performance, je jistě zajímavé také pro filosofii a mnoho je možné se o tom dozvědět v kolektivní monografii Ústavu pro českou literaturu AV ČR *Performance / performativita*.² – Vstupní partie na začátku recenzované knihy, tedy vlastní úvod a pak delší metodologická kapitola, prokazují, že před sebou máme téma dotýkající se filosofie komunikace i filosofie jazyka. Svědčí o tom i rozsah a charakter publikací, jež autorka cituje a na něž svým výzkumem navazuje: jsou to díla moderních badatelů českých i zahraničních, autoři slavné francouzské školy Annales, teatrologové, literární teoretikové i lingvisté.

Eliška Poláčková knihu připisuje památce své nedávno zesnulé učitelky, profesorky Evy Stehlíkové. A dalším či jiným podtitulem recenzovaného svazku by mohla být také slova, jimiž nazvala svou základní a u nás vlastně první monografii o středověkém divadle právě Eva Stehlíková: „A co když je to divadlo?“³ Je to otázka přímo návodná, toho, kdo se zabývá středověkou literaturou, provokuje, aby si ji položil bezmála nad kterýmkoli textem. A kdo četl tuto knížku prof. Stehlíkové a nyní publikaci její žačky, souhlasí se závěry, které Eliška Poláčková formulovala: „Poznat, zda konkrétní text, který máme před sebou, byl či nebyl určen pro perfor-

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

2 Sládek, O. (ed.), *Performance / performativita*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2010.

3 Stehlíková, E., *A co když je to divadlo?* Praha, Institut umění – Divadelní ústav–KLP, Koniasch Latin Press 1998.

manci, je nesmírně obtížné“ (s. 420), „je přínosné zkoumat historický a sociokulturní kontext, v němž byly středověké písemnosti recipovány“ (s. 421), „fenomén, který jsme si zvykli nazývat středověké divadlo, nemá jasně definované hranice“ (s. 422), „performance se ukazuje být dominantním masmédiem středověku“ (tamtéž). Autorka prozrazuje, že „redefinice toho, co vše může být bohemikálním divadlem 14. století v širokém slova smyslu, je nakonec nezamýšleným, ale možná nejdůležitějším výsledkem úvah obsažených v této knize“ (s. 423).

Po úvodní metodologické kapitole (performance a performativita obecně) následuje jádro knihy, obsáhlý celek (s. 45–338) s prostým názvem „Středověké performance“ a s řadou kapitol, které jsou ještě dále členěny. E. Poláčková se táže po dramatické, přesněji divadelní funkci textů, jež si předsevzala zkoumat, pohybuje se tedy na pomezí literární historie, literární teorie, teatrologie a teorie divadla, nehledě k nezbytným přesahům směrem k historii, církevní historii, filosofii, etnologii nebo dějinám výtvarného umění. Nezbytné je i povědomí a znalost příslušných zdrojů z oblasti středověké hudby, neboť takovýto výzkum vychází z gno-seologického nároku, který požaduje zkoumat středověké, jakož asi vůbec kterékoli, literární dílo v komplexu jeho společenských, politických a v nejširším záběru kulturních (v daném případě historických) souvislostí.

V jádru knihy se autorka nejprve zamýšlí nad vztahem slova, tedy literárního a nejen literárního textu, a performance. Středověkou kulturu je možno charakterizovat jako smíšenou v tom smyslu, že se jakýkoli text může stát předmětem performance, ostatně mnoho středověkých textů vykazuje určité dramatické rysy. Důležité je, že kulturní projevy, které zkoumá divadelní věda a které nazýváme divadlem, byly součástí jiných sociálně kulturních kontextů (s. 76): mezi těmito základními rámci středověkých kulturních performancí jsou zkoumány mj. rituály a ceremonie, zvláštní pozornost je věnována tzv. karnevalové kultuře.

Dále autorka znovu a nyní specificky zkoumá vztah textové a orální kultury, tentokrát pohledem teatrologa a metodou strukturalistického rozkladu divadelního či performativního tvaru na jednotlivé skladebné složky. Nejprve se zabývá scénou, místy, která slouží jako jeviště prezentovaného děje, pak v širším smyslu architektonickými prvky, např. výzdobou kostelů, funkcí soch nebo obrazů, ale i kostýmy, maskami a rekvizitami. Jako další složky následuje zvuková (liturgický zpěv, hudba, lidový zpěv) a pohybová (gesta, tanec, poutě a procesí) stránka středověkých performancí, pak otázka herectví a diváctví, kde se pozornost autorky po zásluze soustřeďuje (s. 292–396) k fenoménu tzv. performativního čtenáře. Posledním strukturálním prvkem je v tomto rozboru otázka scénáře a textu středověkých performancí.

V předcházejících odstavcích jsem se pokusila podat o obsahu knihy velmi stručnou informaci. Nemůže z ní ovšem vyplynout důkladnost, všestrannost a obsáhnutost, s nimiž autorka k jednotlivým segmentům svého strukturálního rozboru přistupuje. Zabývá se zde nejrůznějšími aspekty života středověkých lidí a její úvahy

o prostoru a o dějích středověkého života si vyžádaly důkladné sondy do dějin výtvarného umění, do dějin hudby, liturgické a též např. dvorské; musela se ponořit do publikací zabývajících se životem na dvorech středověkých panovníků a zejména na vyšší šlechtě, bylo nezbytné seznámit se s obřady spjatými s funkcemi světských i duchovních velmožů atd.

Upozorníme, že odborné literatury s touto tematikou stále přibývá, nezanedbatelné je také množství historiografie a literární historiografie zaměřené ke kazatelství, ale také třeba k funkci těla a tělesnosti, k tomu, co znamená ve středověku gesto. Recenzovanou knihu jako by její titul omezoval bohemikálním prostorem a chronologicky vzato 14. stoletím, tak tomu však není a být nemůže, odborná literatura i pramenná základna, kterou autorka bere v úvahu, není zdaleka jen domácí provenience. Kromě toho nejde jen o medievistickou historiografii a literaturu, máme zde co činit také s literárně i kulturněhistoricky teoretickými pracemi (viz bohatý poznámkový aparát i seznam pramenů a literatury, především však hojně odvolávky a citace v textu samém).

Cenným přínosem knihy Elišky Poláčkové je na s. 191–233 třetí hlavní kapitola, „Případová studie“, věnovaná bohemikálním mariánským planktům. Autorka tento materiál zvolila jako vhodnou demonstraci vztahu mezi textem a performancí; poukazuje též na to, že mu dosud jako celku nebyla věnována badatelská pozornost, ačkoli je vzájemná souvislost jednotlivých planktů daného korpusu evidentní a ačkoli by měl celek přitahovat literárně historickou pozornost také tím, že látku tematizuje ve všech třech zemských jazycích, tedy v latině, češtině i němčině. Dále je planktus charakterizován genologicky, stejně tak i jeho „podžánr“, planktus mariánský; zcela zásadní je pak kapitola o způsobu realizace mariánských planktů, v níž autorka výhodně využítokovala svá zjištění z obecnějšího a pak strukturálního výkladu předchozí části knihy. V této souvislosti je zde v rámci stručného výkladu o „afektivní zbožnosti“ pojednáno o rozvoji mariánské úcty (s. 348–350); víme, že se teologie i náboženská praxe vrcholného středověku orientuje k postavě lidské podstaty a lidské osobnosti Ježíše Krista, na rozdíl od období dřívějšího, kdy převládal zřetel k božské podstatě a k božským vlastnostem Spasitele. A právě postava Boží Matky je výrazným atributem Ježíšova lidství.

Jako první z tohoto korpusu je podroben rozboru latinský *Mariin Nářek* (*Planctus Mariae*) z Pasionálu abatyše Kunhuty. Text je zde nově osvětlen předpokládanými, ovšem důvodně pravděpodobnými způsoby jeho eventuální performance (liturgický čas provozování, scéna, osoby, hudba, kostýmování, rubriky jakožto scénické poznámky). Autorka aplikuje historiografické, literárněvědné a strukturální metody, jejichž účinnost ověřila v předchozích kapitolách, a výsledkem je důkladný a originální přínos k porozumění této památce. Dále touže metodou pracuje studie se staročeskými texty, tzv. Plankt Šafaříkův, Roudnický plankt, plankt nebo žaloscenie z tzv. kodexu Milíčových modliteb, a Pláč svaté Maře z Hradeckého rukopisu. Sérii rozborů uzavírá málo známá německá tzv. „Böhmische Marienklage“.

Následujícími poznámkami nechci v žádném případě relativizovat své vysoké hodnocení práce Elišky Poláčkové, proto své dílčí připomínky podávám v pouhém dodatku petitem. Autorka píše v ediční poznámce na s. 473, že se nejedná o práci striktně literárněvědnou a filologickou, a zdůvodňuje tak způsob, jímž cituje středověké prameny. Je mou povinností jako filologa komentovat její tvrzení, že jsou zde s ohledem na čtenáře středověké prameny citovány podle moderních edic. Tak ovšem středověké prameny, pokud jsou vydány, citovány být mají a musí, ovšem v recenzované knize se tak neděje. Prameny jsou citovány z největší části podle českých překladů, výjimečně skutečně podle edic, bohužel někdy zastaralých (tak na s. 101 je v pozn. č. 207 citován Husův „Výklad na Páteř“ podle Erbenovy edice z r. 1866, ač máme moderní kritickou edici J. Daňhelky z r. 1975; *Kosmova kronika* je na s. 121 v pozn. č. 262 citována podle staré edice ve FRB z r. 1874, ač je zde novější spolehlivá kritická edice B. Bretholze), často nikoli podle edice pramenu, nýbrž převzetím citátů středověkého textu z odborné literatury (např. překlad Pseudoboethiova spisku „De disciplina scholarium“ je na s. 266 podle pozn. č. 782 převzat z překladu monografie J. C. Schmitta, ač existuje překlad V. Bahníka in: *Filosofofe utěšitelkou*, 2012). – Ve středověké literatuře, zejména v poezii, bývá běžně typologicky sdružována Maria s postavou Nevěsty (Sponsa) z *Písňe písni*, na tyto narážky by bylo vhodné čtenáře upozornit (s. 380 dcery jeruzalémské, *filiae Ierusalem*, oslovení, jehož *Píseň* užije hned několikrát, nebo s. 375 „hlava jeho jest plná rosy“ Cant. 5, 2; s. 367 pozn. č. 1132 *quo abiit dilectissimus tuus, o pulcherrima mulierum ..., queremus eum* je téměř doslovně Cant. 5, 17). – Závěr planktu, veršík *Finito plancto sit laus Mariae Nato* (s. 382) není instrukce pro předvedení následného děje, je to podle mého názoru zvláštní druh kolofónu (závěrečná poznámka autora nebo písaře: obdobné formule najdeme v rukopisech častěji, např. „finito scripto / sit laus et gloria Christo“). – Na s. 320 se nedopatřením dostala postava kouřimského biskupa (!) – S. 121 pozn. č. 262: respektovala bych pro adjektivum *altus* český ekvivalent „hluboký“, v daném kontextu (hluboko v srdci, z/v hloubi srdce) mu dám přednost před významem opačným. – Na s. 385 řeší autorka slova obtížně čitelné interlineární glosy z Roudnického planktu (rukopis Lobkovické knihovny v Roudnici nad Labem): pravděpodobně jde opravdu o pokyn scénáře, ale (s omluvou – rukopis nemá k dispozici) nikoli „hunc“, nýbrž „nunc (instat)“, a dále „suspirat“ nebo „suspiret“?

Eliška Poláčková obohatila svou originálně a velmi všestranně pojatou monografií znalosti literárních historiků i teoretiků i badatelů o českých dějinách středověku. Neomezila se na literární materiál, jakkoli v genologickém ohledu široce pojatý, ale nabídla literární historiografii i jevy, jež dosud s literaturou většinou spojovány nebyly (náboženské úkony – liturgické děje, hudba, pouti, procesy, i projevy kulturního života ve světské oblasti – ceremonie všeho druhu a na všech úrovních). V rozsahu, jakým tak ve své práci učinila, takovýto výzkum prozatím proveden nebyl, což jistě platí minimálně pro bohemikální kulturní prostor. Odpovědi, jaké v této knize autorka nachází, mohou tedy nabýt širší platnosti.

Jana Nechutová

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
nechutov@phil.muni.cz